

Η ΓΝΩΣΙΟΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΤΗΣ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗΣ
ΤΟΥ THOMAS REID*

Στο βιβλίο αυτό η κ. Αθανασία Γλυκοφρύδη-Λεοντοίνη επιχειρεί να καλύψει το κενό που υπάρχει στη βιβλιογραφία αναφορικά με τη σκωτική φιλοσοφία και συγκεκριμένα με έναν από τους πιο σημαντικούς εκπροσώπους της, τον Thomas Reid. Η παρουσία της σκωτικής φιλοσοφίας υπήρξε έντονη τόσο κατά το 18ο αι. που αναπτύχθηκε, όσο και αργότερα. Η επίδρασή της εντοπίζεται και στη νεοελληνική φιλοσοφία του 19ου αι., όπου γίνεται γνωστή κυρίως μέσω γαλλικών πηγών, ενώ διαπιστώνουμε ότι τα τελευταία χρόνια αναζωπυρώνεται το ενδιαφέρον γι' αυτήν και ειδικότερα για τον Reid τόσο στην Ευρώπη όσο και στην Αμερική.

Η επίδραση αυτή εκδιπλώνεται και στο χώρο της γερμανικής και της γαλλικής φιλοσοφίας του 19ου αι., προσδιορίζοντας έτσι τη διαχρονικότητα της σκέψης του κυρίου εκπροσώπου της, του Reid, καθώς επίσης και τις κοκίλες διαστάσεις των φιλοσοφικών προβλημάτων που σκιαγραφούνται στο έργο του. Η συγγραφέας με πειστικό και διεισδυτικό τρόπο επιχειρεί να θεμελιώσει την αισθητική θεωρία του σκώτου φιλοσόφου πάνω στις γνωσιοθεωρητικές-μεταφυσικές του θέσεις οι τελευταίες πηγάζουν από τις φιλοσοφικές του αντιλήψεις, που θεμελιώνονται, χωρίς όμως πάντοτε να βασίζονται, σε μια ρεαλιστική γνωσιοθεωρητική θεωρία η οποία επιχειρεί να αναθεωρήσει αντιλήψεις εμπειριστών και ορθολογιστών φιλοσόφων. Σκοπός της φιλοσοφίας του Reid υπήρξε η συμφιλίωση και κριτική αντιμετώπιση αντίπαλων φιλοσοφικών ρευμάτων της εποχής του, του εμπειρισμού και του ορθολογισμού, κυρίως όμως του σκεπτικισμού όπως αυτός εκφράστηκε από τον σύγχρονό του David Hume. Στα πλαίσια αυτής της προσπάθειας εντάσσεται και η εξάρτηση της φαντασίας και της τέχνης από την κριτική δύναμη του νου, όπου η αυτονομία της τέχνης οργανώνεται με βάση την έλλογη λειτουργία της φαντασίας. Στην ίδια προ-

* Αθανασίας Γλυκοφρύδη-Λεοντοίνη, «Η Γνωσιοθεωρητική Θεμελίωση της Αισθητικής του Thomas Reid», Διδακτορική Διατριβή, έκδοση Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου, Αθήνα 1988; 355 σσ.

βληματική τίθεται και η διάκριση ανάμεσα στην καλλιτεχνική μεγαλοφυΐα και το φιλοσοφικό ταλέντο, υποδεικνύοντας με αυτόν τον τρόπο την ιδιαιτερότητα της καλλιτεχνικής έκφρασης.

Ο εμφανιζόμενος δυισμός της φιλοσοφίας του Reid, που τον εξωθεί στην υιοθέτηση εμπειριστικών και ορθολογιστικών θέσεων, εκδηλώνεται στο επίπεδο τόσο του λόγου όσο και σε εκείνο της πνευματικής δημιουργίας. Φαίνεται ωστόσο ότι δεν κατορθώνει να συνενώσει αρμονικά τις θέσεις του αυτές στο χώρο ούτε της επιστήμης ούτε της τέχνης εξαιτίας των μεταφυσικών προκειμένων σύμφωνα με τις οποίες συστηματοποιεί το φιλοσοφικό του οικοδόμημα. Όμως, ο σκώτος φιλόσοφος, τονίζει με έμφαση πως για την ανάλυση της αισθητικής εμπειρίας και των αντικειμένων της είναι απαραίτητη η παρουσία μιας φιλοσοφικής ερμηνευτικής και μιας κριτικής μεθόδου. Πρόκειται δηλαδή για μια διαδικασία κατά την οποία ενδιαφέρεται να ενσωματώσει τις αισθητικές του αντιλήψεις στις γενικότερες αρχές της φιλοσοφίας του.

Στη διατριβή της η κ. Γλυκοφρύδη-Λεοντίνη προβάλλει ως αφηγήτρια της τη θέση σύμφωνα με την οποία η πρωτοτυπία της σκέψης του Thomas Reid έγκειται κυρίως στο γεγονός ότι προσπάθησε να συγκεράσει τα δύο κυρίαρχα φιλοσοφικά ρεύματα του 18ου αι., τον εμπειρισμό και τον ορθολογισμό με βάση τις αρχές του κοινού νου, που αναμφίβολα αποτελεί και το δομικό στοιχείο της σκέψης του στο χώρο της φιλοσοφίας. Η μέθοδος της επαγωγής, ή αλλιώς, η μέθοδος των φυσικών επιστημών ασκεί την επίδρασή της στον Reid με αποτέλεσμα να δέχεται τη συλλογιστική πορεία από τις επιμέρους θεωρήσεις προς τη διατύπωση γενικών νόμων και γενικών θεωριών. Η επαγωγή οδηγεί κατά τη γνώμη του στην ανακάλυψη ορισμένων αρχών που δεν στηρίζονται σε λογικές αποδείξεις αλλά αποτελούν θεμελιώδεις νόμους της ανθρώπινης νόησης. «Είναι οι λεγόμενες αρχές του κοινού νου, δηλαδή ή πίστη στο άψευδες των νοητικών μας δυνάμεων, ή πίστη στην ενότητα και ταυτότητα του εγώ, ή πίστη στην ύπαρξη των έξωτερικών αντικειμένων, ή πίστη στις αλήθειες που παραδέχεται το ανθρώπινο γένος, του όποιου ή καθολική συναίνεση αποκαλύπτεται κυρίως στη σύσταση των διαλέκτων, και τέλος ή πίστη στη φιλαλήθεια των όμοίων μας που στηρίζεται, ωστόσο, σε έλλογη κριτική»¹.

Η διατριβή της κ. Γλυκοφρύδη-Λεοντίνη αποτελείται από την εισαγωγή, δύο κύρια μέρη, το καθένα των οποίων διαιρείται σε τρία κεφάλαια, τον επίλογο, τη βιβλιογραφία και, τέλος, τους πίνακες εννοιών και κυρίων ονομάτων. Στο πρώτο κεφάλαιο του πρώτου μέρους η συγγραφέας αναφέρεται στη γένεση της φιλοσοφίας του κοινού νου, στην ιδιάζουσα

1. 'Ο. π. σ. 19.

μορφή και σημασία που αποκτά ο κοινός νους στη φιλοσοφία του Reid καθώς επίσης και στην κριτική που ασκήθηκε στη φιλοσοφία του από τους σύγχρονους του και μεταγενέστερους φιλοσόφους. Στο δεύτερο και τρίτο κεφάλαιο του πρώτου μέρους της διατριβής αναλύονται οι προϋποθέσεις και τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα ανάπτυξης του σκωτικού Διαφωτισμού. Μετά τα κεφάλαια αυτά -που φανερώνουν το ιστορικό πλαίσιο και τις συνθήκες γένεσης της σκωτικής φιλοσοφίας- η συγγραφέας υπεισέρχεται στο ειδικότερο θέμα ανάπτυξης της αγγλικής αισθητικής και στις ειδικές και γενικές θέσεις του Reid για το πρόβλημα της τέχνης, όπου και τονίζεται η συνάφεια τέχνης κι εκφραστικότητας, αισθητικής και γνωσιοθεωρίας μέσω της θεωρίας για τη σχέση σημείου και σημαινομένου, αισθήματος και αντίληψης.

Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά στοιχεία του σκωτικού Διαφωτισμού, όπως υποστηρίζεται στη διατριβή, είναι εκείνο το οποίο συνίσταται στην προσπάθεια συνένωσης του εμπειρικού ρεαλισμού με την καρτεσιανή πνευματοκρατία συνδυασμένη με τη διάζευξη της λογικής από τη μεταφυσική και με το μετασχηματισμό των παραδοσιακών λογικών μεθόδων. Το στοιχείο όμως εκείνο που έχει μέγιστη σημασία για τα προβλήματα της αισθητικής του αγγλικού εμπειρισμού είναι ότι Άγγλοι και Σκώτοι μιλούν για τις καλές τέχνες και προσπαθούν να προσεγγίσουν αναλυτικά τα προβλήματα της αξιολόγησης του φυσικού ή καλλιτεχνικού ωραίου υπό το πρίσμα της ανάλυσης και ερμηνείας του πνεύματος και των ποικίλων λειτουργιών του, ακολουθώντας μια ψυχολογική προσέγγισή τους. Κατά το 18ο αι. η αισθητική συνδέεται κυρίως με τη γνωσιολογία και την ψυχολογία. Η ανάλυση των αισθητικών προβλημάτων μετακινείται από το οντολογικό και το μεταφυσικό πεδίο έρευνας στο χώρο της φιλοσοφίας του πνεύματος, δηλαδή της επιστήμης εκείνης που, σύμφωνα με τον Reid, ασχολείται με την ανάλυση της νόησης και της βούλησης. Ο σκώτος φιλόσοφος, που κατατάσσεται χρονολογικά μεταξύ του εμπειρισμού του Locke και της καντιανής φιλοσοφίας, θεμελιώνει σε γνωσιοθεωρητικές προκείμενες την αισθητική του και χαρακτηρίζεται από την ιδιαιτερότητα των απόψεών του για τις έννοιες κοινός νους, συνείδηση, εσωτερική αίσθηση με τις οποίες υποδηλώνει την ύπαρξη μιας φυσικής ικανότητας του ανθρώπου να συλλαμβάνει με άμεσο τρόπο τις πρώτες αλήθειες.

Όπως υπογραμμίζεται στη διατριβή, ο Reid υποστηρίζει πως αντιλαμβανόμαστε άμεσα τα ίδια τα φυσικά αντικείμενα και τις ποιότητές τους χωρίς διαμεσολαβητές· αν δεχόμασταν, αντίθετα, πως ο νους γνωρίζει μόνον ιδέες ή αισθήματα, παραστάσεις μνήμης ή φανταστικές παραστάσεις μη βασιζόμενες σε γεγονότα (Berkeley, Hume) τότε η γνώση θα απέβαι-

νε μάταιη, αφού θα στηριζόταν μόνο στα αισθήματα δίχως να επιτυγχάνει τη διάκριση του υποκειμενικού από το αντικειμενικό. Έτσι ο Reid απορρίπτει τη μηχανιστική ανάλυση του νου και τονίζει την έγκυρη κριτική ικανότητα του νου σε θέματα εμπειρίας, σκέψης, καλλιτεχνικής δημιουργίας, επιδιώκοντας την ανασύνδεση του αισθητού με το νοητό, του υλικού με το πνευματικό.

Ωστόσο, όπως τονίζει η συγγραφέας, οι αναφορές του Reid στην έννοια του κοινού νου έχουν στόχο να τονίσουν ιδιαίτερος το σημαντικό ρόλο που έχει η κριτική δύναμη του νου σε όλες τις περιοχές της γνώσης· οι αναφορές αυτές έρχονται σε αντίθεση με το σκεπτικισμό και την καρτεσιανή αμφιβολία στο βαθμό που και οι δύο αναφέρονται στο απροσπέλαστο της γνώσης των εμπειρικών γεγονότων. Κατά τη συγγραφέα η έννοια «κοινός νους», που έχει μια ποικιλία νοηματικών διαβαθμίσεων, είναι ένας τεχνικός όρος που αναφέρεται σε μια φυσική-νοητική δύναμη ή λειτουργία του ανθρώπου να συλλαμβάνει την αλήθεια ενορατικά, με άλλα λόγια χωρίς να στηρίζεται σε λογικές αποδείξεις. Συγχρόνως όμως δηλώνει ένα σύνολο αρχών και πίστευων. Για τον Reid ο κοινός νους, στον οποίο στηρίζεται η φιλοσοφική του θεωρία, αποτελεί κριτήριο γνώσης που πιστοποιεί την αντικειμενικότητα του εξωτερικού κόσμου καθώς επίσης και τη δυνατότητα διαπροσωπικής επικοινωνίας μεταξύ του εγώ και των άλλων νοήσεων όσον αφορά τη διασφάλιση της εγκυρότητας και της άμεσης πρόσβασης στην αντικειμενική πραγματικότητα.

Στο δεύτερο μέρος της διατριβής διερευνώνται οι γνωσιοθεωρητικές συνιστώσες της αισθητικής του Reid όσον αφορά κυρίως τις σχέσεις αντίληψης και εξωτερικού κόσμου, όπου αυτός ελέγχει και κρίνει περισσότερο την «ιδεατή υπόθεση», δηλαδή την παραστατική θεωρία των ιδεών, τη σχέση αισθήματος και αντίληψης καθώς επίσης και το ρόλο της κρίσης στην αντιληπτική διαδικασία. Τα τελευταία κεφάλαια του βιβλίου διερευνούν ειδικότερα τον αισθητικό προβληματισμό του Reid, δηλαδή την αισθητική αντίληψη (αισθητικές κρίσεις, αρχές και κριτήρια του γούστου, αισθητικού χαρακτήρα αισθητές ποιότητες κ. λ. π.), τη φαντασία και τη δημιουργικότητα, όπου η συγγραφέας διαπιστώνει τη δυναμική διάκριση μεταξύ φαντασίωσης και φαντασίας· παράλληλα επισημαίνει την εκλογίκευση της φαντασίας που ο Reid επιχειρεί και την κριτική που ο ίδιος ασκεί στη συνειρμική θεωρία καθώς και τη διάκριση της καλλιτεχνικής μεγαλοφύας από το επιστημονικό πνεύμα. Μέσα από τη διάκριση αυτή στην οποία προβαίνει ο σκώτος φιλόσοφος-διάκριση που ανευρίσκεται τόσο στον Kant όσο και σε άλλους μεταγενέστερους φιλοσόφους- τίθεται το πρόβλημα της διαμάχης μεταξύ τεχνών και επιστημών και της διάκρισής.

τους σε σχέση με το ρόλο της φαντασίας στη διαδικασία πραγμάτωσης των συλλήψεων και υποθέσεων που επιχειρεί το ανθρώπινο πνεύμα.

Επιπλέον εξετάζοντας διαχρονικά ο Reid τη θεωρία των ιδεών τη χαρακτηρίζει ως παραδοξολογία, επειδή ακριβώς αφήνει άλυτο το πρόβλημα της γνώσης, το οποίο θεωρεί ότι επιλύεται με την αποδοχή της αμεσότητας της αντίληψης. Η συγγραφέας αποδεικνύει με επιχειρήματα μια ουσιαστική θέση του σκώτου φιλοσόφου σύμφωνα με την οποία ο νους δεν είναι ο παθητικός καθρέπτης που δέχεται τις εικόνες των εξωτερικών αντικειμένων μέσα από τις αισθήσεις που χρησιμεύουν ως μέσο για αυτήν την πρόσληψη, αλλά είναι ενεργητικά ο ρυθμιστής της γνώσης μέσω της κρίσης που συνοδεύει κάθε εμπειρία. Απορρίπτοντας έτσι ο σκώτος φιλόσοφος τη βάση του «ιδεατού συστήματος», επιχειρεί να ασκήσει κριτική στη νεότερη εμπειρική φιλοσοφία και συγκεκριμένα στη φιλοσοφία των Descartes, Malebranche, Arnauld, Locke, Berkeley και Hume και γι' αυτό δε δέχεται ότι στις λειτουργίες της αντίληψης, της μνήμης και της σύλληψης υφίστανται δύο αντικείμενα, το άμεσο, που είναι η ιδέα, η μορφή, και το έμμεσο, που είναι το φυσικό αντικείμενο. Σ' αυτό το σημείο νομίζουμε πως έρχεται σε αντίθεση κυρίως με τον Locke, ο οποίος, ενώ από τη μια πλευρά υποστηρίζει πως αντικείμενο της γνώσης μας είναι μόνον ο υποκειμενικός κόσμος των ιδεών μας που έχει να κάνει με την αντίληψη της συμφωνίας και ασυμφωνίας των ιδεών μας, από την άλλη θεωρεί ότι οι ιδέες μας είναι πιστά αντίγραφα των αληθινών πραγμάτων².

Σχετικά με τη γνωστική λειτουργία της αντίληψης η τελευταία θεωρήθηκε από το σκώτο φιλόσοφο ως μια σύνθετη πράξη που περιλαμβάνει³: «(1) τὰ αἰσθήματα πού ἔχουμε τὰ ὁποῖα «ὀποδεικνύουν» τὴν ἔννοια τοῦ ἀντικειμένου (2) τὴν ἄμεση πεποίθηση καὶ πίστη πού ἀφορᾷ τὴν παρούσα ὑπαρξὴ τοῦ ἀντικειμένου καὶ (3) τὸν ἄμεσο χαρακτήρα τῆς πίστεως αὐτῆς πού δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα λογικῆς διεργασίας».

Η θέση του αυτή φαίνεται να είναι ουσιαστική κατά τη συγγραφέα γιατί στηρίζει το φιλοσοφικό του σύστημα και τη ρεαλιστική του θεωρία για την αμεσότητα της αντίληψης. Πράγματι προσπαθώντας ο Reid να απαλλάξει την αντίληψη από τον κλοιό των αισθημάτων ή εντυπώσεων το νίζει κυρίως την ενεργητικότητα του νου που εκφράζεται με την κρίση και με τη δυναμικότητα του νου να μεταβεί από το υποκειμενικό στο αντικειμενικό. Στη διαδικασία της κρίσης ο νους εκλαμβάνει το αίσθημα ως ση-

2. Locke, John. An essay concerning human understanding in two volumes Volume two. Edited with an introduction by John W. Yolton. London, 1961, book 4, ιδίως ch. 3,1-2, 21, ch. 4, 3-4-5.

3. 'Ο.π. σ. 180.

μείο που υποδεικνύει μέσω της «πρωτότυπης σύστασης του νού» το εξωτερικό αντικείμενο. Η σχέση δηλαδή αισθήματος και αντικειμένου είναι σημειοδοτικά ανάλογη με τη γνωστική λειτουργία που συνδέει τις λέξεις με τα νοήματά τους.

Αν και ο Reid προσέδωσε διαφορετικό νόημα και περιεχόμενο στην έννοια του αισθήματος από ότι ο Locke και ο Berkeley τονίζοντας τις λογικές διαφορές που υφίστανται ανάμεσα σε λέξεις που αναφέρονται σε ποιότητες εξωτερικών αντικειμένων, ο ίδιος, ακολουθώντας καρτεσιανά και λокκιστικά πρότυπα, οδηγείται τελικά στη διάκριση μεταξύ αισθήματος και αντίληψης μία διάκριση την οποία αναπτύσσει μέσα από την ανάλογη διάκριση μεταξύ των πρωτευουσών και των δευτερευουσών ποιότητων που έχει επιχειρηθεί τόσο από τον Descartes όσο από τον Berkeley και τον Locke⁴. «Συμπερασματικά, αυτό που σέ τελευταία ανάλυση υποστηρίζει ο Reid δέν είναι ή θεωρία: έχω μιὰ άμεση γνώση ή αίσθημα ή ένόραση τῆς έξωτερικῆς πραγματικότητας» αλλά «κάνω μιὰ έγκυρη κρίση για τὴν πραγματικότητα αὐτή, πού δικαιολογεῖται ἀπό τὸν άμεσο καὶ άναμφισβήτητο χαρακτήρα της». Αὐτή ή άμεση κρίση συνιστᾶ τὸν πυρήνα ὄλων τῶν διαπιστώσεών μας πού άφοροῦν τὸν ὕλικό κόσμο».

Θα μπορούσαμε λοιπόν να διαπιστώσουμε ακολουθώντας τον Reid ότι κατά τη διαδικασία της αντίληψης βρισκόμαστε σε μια άμεση επαφή με την πραγματικότητα όχι μέσω του αισθήματος αλλά μέσω της κρίσης. Η ενεργητικότητα του νου με την παράλληλη παρουσία της κρίσης συνθέτουν ένα ρεαλισμό σύμφωνα με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε την εξωτερική πραγματικότητα κατά τρόπο άμεσο. Η κριτική σκέψη, τα κριτήρια που εισάγει ο Reid προκειμένου να προσεγγίσει την εμπειρία και τη γνώση καθώς και ο γενικότερος προβληματισμός του μας παραπέμπουν στην έμφαση που δίνει στην αξία της επαγωγής, την οποία προσπαθεί να θεμελιώσει πάνω σε μεταφυσικές υποθέσεις που όμως λαμβάνουν υπόψη αντικειμενικές σχέσεις, δηλαδή σχέσεις που διέπουν την εξωτερική πραγματικότητα.

Προσπαθώντας ο σκώτος φιλοσοφος, όπως σημειώνει η συγγραφέας να διαφυλάξει το φιλοσοφικό στοχασμό από το σκεπτικισμό και τον ιδεαλισμό δημιουργεί μια θεωρία της εμφυτοκρατίας σύμφωνα με την οποία ο άνθρωπος εκ συστάσεως διαθέτει ορισμένες αντιληπτικές και γνωστικές ικανότητες (κοινός νους της ανθρωπότητας), όπως για παράδειγμα την ικανότητα αναγωγής των επιμέρους στα καθόλου ή την ικανότητα που έχει ο άνθρωπος να ανακαλύπτει τις σχέσεις που διέπουν τα γεγονότα⁵: «Πηγὴ γνώσης γιὰ τὸ Reid δέν είναι μόνο ή εμπειρία αλλά καὶ ὁ νοῦς, ὁ

4. 'Ο.π. σ. 194.

5. 'Ο.π. σ. 203.

όποιος είναι έφοδιασμένος άφ' ένός με όρισμένες έννοιες που βρίσκονται πέρα από την έμπειρία και άφ' έτέρου με λειτουργίες, ικανότητες και άρχές που συλλαμβάνονται ένορατικά».

Στο κεφάλαιο που διαπραγματεύεται την αισθητική αντίληψη και το γούστο-την κριτική ικανότητα με την οποία διακρίνουμε το αισθητικά αξιόλογο-η συγγραφέας επιβεβαιώνει την αντιστοιχία μεταξύ αντίληψης και αισθητικής, και αναφέρεται στα στοιχεία εκείνα που συγκροτούν τη θεωρία της αισθητικής αντίληψης του Reid κατά αναλογία προς τη θεωρία του για την κατ' αίσθηση αντίληψη. Τα στοιχεία αυτά συνοπτικά είναι τα ακόλουθα: 1) Η καλαισθητική λειτουργία, δηλαδή το γούστο είναι μια εσωτερική λειτουργία. Το γούστο, υποστηρίζει ο Reid, στηρίζεται τόσο στις εξωτερικές αισθήσεις όσο και στη διαδικασία της κατ' αίσθηση αντίληψης. 2) Σε κάθε αντίληψη του ωραίου ή του υψηλού υπάρχει και ένα ευχάριστο αίσθημα. Η αισθητική αντίληψη στηρίζεται πάντοτε στην κριτική δύναμη του νου και δεν έχει παθητικό χαρακτήρα. Άλλωστε ο κύριος χαρακτήρας της αισθητικής αντίληψης είναι στοχαστικός και οι αξιολογήσεις που κάθε φορά κάνουμε αφορούν την αξία του αισθητικού αντικειμένου και είναι αποτέλεσμα κρίσεων. 3) Σε κάθε αντίληψη του ωραίου ή του υψηλού αντιστοιχεί και μια ποιότητα των αντικειμένων που προκάλεσε το αίσθημα. 4) Το ωραίο και το υψηλό δεν ανήκουν στον κόσμο του υποκειμένου αλλά είναι ιδιότητες του αντικειμένου. Η τελευταία αυτή θέση έχει σχέση με την προσπάθεια του Reid να αποδείξει την αντικειμενικότητα του υλικού κόσμου μέσα από τα αντικειμενικά εκείνα κριτήρια βάσει των οποίων καθορίζονται οι δύο παραπάνω έννοιες, γι' αυτό και τονίζει με έμφαση πως το κάλλος είναι μια ιδιότητα των αντικειμένων. Μπορούμε άλλωστε να πούμε πως αυτή η θέση του Reid στηρίζεται ακριβώς στη θεωρία του σύμφωνα με την οποία η αισθητική αντίληψη απαιτεί τη συνύπαρξη της αντίληψης, της φαντασίας και της κρίσης.

Γενικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα αυτού που ο Reid αποκαλεί αισθητικό και που συνιστούν και κριτήρια αξιολόγησης, αποτελούν μεταξύ άλλων η ενότητα στην ποικιλία, η συμμετρία, η απλότητα, η αρμονία κ.α. Κοινός ωστόσο παρονομαστής για τους στοχαστές της αισθητικής του αγγλικού εμπειρισμού, όπως και της σκωτικής σχολής, παραμένει η αναγνώριση της κοινής ανθρώπινης φύσης και της αξίας της αρχής της κοινής συναίνεσης (Consensus Gentium), οι οποίες ως ένα βαθμό στήριξαν ορισμένους κανόνες αξιολόγησης. Αναφορικά με το πρόβλημα του κριτηρίου του γούστου, του μέτρου του γούστου, αυτό που κατά προσέγγιση προτείνει ο Reid ως αισθητικό κριτήριο του ορθού γούστου, σύμφωνα με τη συγ-

γραφέα, είναι τελικά το στοιχείο της υπεροχής και της τελειότητας που επιτρέπει είτε το φυσικό είτε το καλλιτεχνικό αντικείμενο να διακριθεί με ταξύ των πολλών αντικειμένων.

Στο κεφάλαιο τέλος εκείνο της διατριβής της κ. Γλυκοφρύδη-Λεοντσίη που αναφέρεται στο ρόλο που προσδίνει ο Reid στη φαντασία και τη δημιουργικότητα, αποδεικνύεται πως ο σκώτος φιλόσοφος συνδέει την αντίληψη και τη μνήμη με τη φαντασία, τη φαντασία που θεωρεί μάλιστα ως μία από τις αξιολογότερες δυνάμεις της συνείδησης και όχι στο χώρο της καλλιτεχνικής δημιουργικότητας.

Σε τελική ανάλυση η συγγραφέας καταλήγει στο συμπέρασμα πως τόσο η διάνοια όσο και η εμπειρία διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση ενός ορθού ή εσφαλμένου γούστου σύμφωνα με την αντίληψη του φιλοσόφου (γνωσιοθεωρητικές καταβολές), ο οποίος υποστηρίζει επίσης την αντικειμενικότητα των αισθητικών κρίσεων, χωρίς ωστόσο να καταλήξει σε βέβαια συμπεράσματα γύρω από τη φύση και τα κριτήρια του γούστου κι αυτό υποδεικνύει μια γενικότερη αδυναμία του Reid να αναλύσει λεπτομερέστερα και συστηματικότερα, προβλήματα της αισθητικής και της κριτικής. Τον Reid ενδιέφερε στην ουσία να τονίσει περισσότερο τη λογικότητα της αισθητικής αντίληψης, ώστε να υπάρχει μια συμφωνία ανάμεσα στην αισθητική του θεωρία και τη γνωσιοθεωρία του -μια συμφωνία που θεώρησε απαραίτητη και για την ηθική του.

Αυτό που τελικά καταδεικνύεται από το βιβλίο αυτό είναι ότι ο Reid προσπάθησε να συμφιλιώσει το υποκειμενικό με το αντικειμενικό που συνδέονται μέσα από τον ενεργητικό χαρακτήρα του νου και την κριτική δύναμή του. Η όλη πραγμάτευση του θέματος από την κ. Γλυκοφρύδη-Λεοντσίη γίνεται κατά τρόπο συστηματικό και διαφωτιστικό σε μια κομψή και γλαφυρή γλώσσα. Η προσπάθειά της να προσφέρει μια συνολική και τεκμηριωμένη εικόνα της αισθητικής θεωρίας του Reid στο πλαίσιο των γνωσιοθεωρητικών του αντιλήψεων είναι σίγουρα επιτυχής. Παράλληλα μας δίνει μια εννοιολογική χαρτογράφηση των περιοχών που ερευνά και μια συνοπτική εικόνα των κυριότερων ρευμάτων και τάσεων της εποχής στην οποία αναφέρεται επισημαίνοντας το γεγονός πως τα πλαίσια της σκωτικής και γενικότερα της αγγλικής σκέψης του 18ου αι., οι θέσεις του Reid αποτελούν μια απόπειρα να επανεξεταστούν από μίαν άλλη, διαφορετική οπτική γωνία φιλοσοφικά προβλήματα που αποτελούν τόπους αναφοράς κάθε στοχαζόμενου ανθρώπου. Το πρόσφατο ενδιαφέρον της φιλοσοφικής κοινότητας για το σκώτο φιλόσοφο και τα προβλήματα που αυτός τίγει δικαιώνει άλλωστε την επιλογή ενός θέματος που δεν είχε αρκού- ντως διερευνηθεί και δίνει στον αναγνώστη την ευκαιρία να γνωρίσει μια ακόμη όψη της νεότερης φιλοσοφίας.